

**ИЗВЕШТАЈ ОД ИСТРАЖУВАЊЕ ЗА
ФЕНОМЕНОТ НА КОМЕРЦИЈАЛНА
СЕКСУАЛНА И ТРУДОВА
ЕКСПЛОАТАЦИЈА НА ДЕЦА
ВО ГРАДОВИТЕ ГЕВГЕЛИЈА,
БОГДАНЦИ, ВАЛАНДОВО И ДОЈРАН**

СЕПТЕМВРИ, 2019

Извештајот е изработен со финансиска поддршка на Европска Унија. Содржината на овој извештај е одговорност само на ЗЕРДМ "АФРИЕЛ-ПОЗИТИВА" и на ниеден начин не може да се смета дека ги изразува ставовите на Европска Унија.

ИЗДАВАЧ

**Здружение за едукација и развој на деца и млади
“АФРИЕЛ-ПОЗИТИВА” - Гевгелија**

РАКОВОДИТЕЛ НА ПРОЕКТ

Мери Наумова

ИСТРАЖУВАЧИ И АВТОРИ НА ИЗВЕШТАЈОТ

Мери Наумова
Ивана Ристова
Мери Корнакова

ПРЕВЕДУВАЧ

Мирјана Проданова

ЈАЗИЧНА КОРЕКТУРА

Катерина Решкова
Мирјана Проданова

ГОДИНА НА ИЗДАВАЊЕ

2019

ПЕЧАТИ

Lorem Ipsum

ДИЗАЈН

Марија Чолкова

ТИРАЖ

XX

СОДРЖИНА

01
ЗА ПРОЕКТОТ

02
ВОВЕД

03
ДЕФИНИРАЊЕ НА
ЦЕЛТА НА
ИСТРАЖУВАЊЕТО

03.1
Фази и методологија
на истражувањето

04

РЕЗУЛТАТИ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО

04.1

Наоди од испратени барања

04.2

Наоди од интервјуа со стручни
лица од МЦСР Гевгелија и
ЦСР Валандово

04.3

Наоди од анкетни прашалници
наменети за ученици

04.4

Наоди од интервјуа со стручни
соработници од училишни
стручни служби

04.5

Наоди од фокус групи
со родители

05

ПРЕПОРАКИ

06

ИЗВОРИ

07

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

01

ЗА
ПРОЕКТОТ

Здружението за едукација и развој на деца и млади “АФРИЕЛ-ПОЗИТИВА” Гевгелија во јануари 2019 година започна со реализација на проектот “Препознај, пријави, делувај! Стоп за експлоатација на деца!”, чија главна цел е спроведување на истражување преку кое ќе се соберат информации за феноменот на комерцијална сексуална и трудова експлоатација на деца од сите релевантни органи и институции во градовите Гевгелија, Валандово, Дојран и Богданци.

Преку ова истражување се утврди бројот на идентификувани деца-жртви и потенцијални деца жртви на комерцијална сексуална и трудова експлоатација на деца пријавени во надлежни институции, се направи увид во нивото на знаење за проблематиката помеѓу стручните лица во центрите за социјална работа и училишните стручни служби како и проценка на разбирањето за феноменот на комерцијална сексуална и трудова експлоатација помеѓу родителите и децата.

Сето ова ќе помогне да се надополнат капацитетите на локално ниво и да се зајакне еден од најголемите приоритети на “АФРИЕЛ-ПОЗИТИВА”, а тоа е создавање услови за да се отворат дополнителни сервиси и да се креираат програми кои ќе ги едуцираат децата и младите за препознавање на нивните права и обврски и стекнување на вештини за самозаштита. Едукација на соодветните субјекти што треба да им обезбедат заштита на децата, како и подигање на јавната свест за постоењето на комерцијална сексуална и трудова експлоатација на деца и за потребата од бескомпромисна борба на сите против трговијата со деца.

ЗЕРДМ “АФРИЕЛ-ПОЗИТИВА” Гевгелија е основана во 2017 година, како невладина, непартиска и непрофитна организација со 6 главни приоритети и области на делување, а тоа се:

- Унапредување на севкупен развој на деца и млади во Општина Гевгелија и пошироко;
- Поттикнување на значајно учество на децата и младите во пошироката заедница;
- Креирање услови за директна и индиректна неформална едукација на деца и млади;
- Психосоцијална поддршка на деца, млади и родители;
- Развивање соработка со релевантни институции: локална самоуправа, социјална заштита, образование, здравство;
- Заштита и унапредување на детски права.

02

ВОВЕД

Комерцијалната сексуална експлоатација и трговија со деца се смета како една од најлошите форми на детскиот труд, што бара итно и дефинитивно дејствување од страна на владите. Тоа е повреда на основните човекови права на најранливите во нашето општество, нашите деца, што мора да се осуди на најсилен начин и да се превземаат континуирани акции за нејзино сузбивање. Во 1996 г. Светскиот конгрес против комерцијална сексуална експлоатација на деца ја дефинираше како сексуална злоупотреба од страна на возрасни и надоместок во пари (готовина) директно на детето или на трето лице/лица. Детето е третирано како сексуален објект или објект за трговија (комерцијален објект). Комерцијалната сексуална експлоатација на деца вклучува детска проституција, детска порнографија, детски секс туризам и други форми на трансакциски (услужителен) секс каде детето се вклучува во сексуални активности во замена за други добра како храна, засолниште или пристап до образование.

Трудовата експлоатација која се подразбира и како присилен труд е секоја работа или услуга, што ја извршува лице под закана или казна за која тој или таа не се согласиле да ја работат или да волонтираат за истата. Според Меѓународната Организација на Трудот, (во продолжение МОТ) - принудната работа влијае негативно на возрасните и на децата. Според Конвенцијата на МОТ за најлоша форма на детска трудова експлоатација, 1999 година (бр. 182) спаѓаат сите деца кои се држени во ропство, разни форми на должничко ропство или бегство, понатаму деца со кои се тргува или се подложени на присилна работа и децата кои работат за нив „опасна (небезбедна) работа“. Терминот „детски труд“ најчесто се дефинира како работа која ги отргнува децата од нивното детство, нивниот потенцијал и нивното достоинство, а тоа е штетно за нивниот физички и психички развој. Таа се однесува на работа која е ментално, физички, социјално или морално опасна и штетна за децата и се меша со нивното школување преку:

- отргнувајќи/лишувајќи ги од можноста да одат на училиште;
- ги приморуват предвреме да го напуштат училиштето;
- бара од децата да комбинираат присуство на училиште со тешка и долга работа.

Може да се заклучи дека не сите работи кои ги извршуваат децата треба да бидат класифицирани како детски труд кој треба да биде елиминиран. Учеството на децата и адолесцентите во работата која не влијае на нивното здравје и личен развој или го попречува нивното образование генерално се смета како нешто позитивно. Ова ги вклучува активностите како што се помагање на нивните родители во домот, помагање во семеен бизнис или заработување надвор од училишните часови и за време на годишните одмори. Овие видови на активности придонесуваат кон развојот на децата како и за благосостојбата на нивните семејства, децата се стекнуваат со вештини и искуства, и им помагаат да се подготват да бидат продуктивни членови на општеството во текот на нивниот живот.

Според Законот за работни односи, јасно се регулирани условите и начините под кои може да се склучи договор за вработување со младо лице под 18 години возраст.

Комерцијалната сексуалната и трудова експлоатација се едни од најтешките форми на злоставување на децата, кои оставаат тешки и долгорочни последици по нивниот раст и понатамошен развој. Злоупотребата од ваков вид може да се случи секаде и на секое дете. Затоа феноменот на комерцијална сексуална и трудова експлоатација на деца претставува сериозна закана за општеството во целина поради што мора континуирано да се изнаоѓаат нови, соодветни превентивни мерки и механизми за негово спречување и натамошно ширење.

03

ДЕФИНИРАЊЕ НА
ЦЕЛТА НА
ИСТРАЖУВАЊЕТО

Основната цел на ова истражување беше да се добијат сознанија за општата и фактичка состојба со феноменот на комерцијална сексуална и трудова експлоатација на деца во градовите: Гевгелија, Дојран, Богданци и Валандово.

Истражувањето имаше за цел да го прикаже бројот на пријавени случаи на деца жртви и број на идентификувани потенцијални деца жртви од комерцијална сексуална и трудова експлоатација на деца во МЦСР Гевгелија, ЦСР Валандово и Инспекторат на труд надлежен за градовите од истражувањето. Понатака преку истражувањето се добија сознанија за начинот на кој децата и родителите го сфаќаат феноменот на комерцијална сексуална и трудова експлоатација на деца и како истиот се сфаќа помеѓу стручните соработници во училишните стручни служби и помеѓу стручните лица во центрите за социјална работа.

Од самото истражување се стекнаа информации кои се однесуваат на нивото на соработка која постои помеѓу центрите за социјална работа и училиштата во градовите: Гевгелија, Дојран, Валандово и Богданци.

03.1 Фази и методологија на истражувањето

Истражувањето беше спроведено во 5 фази:

ПРВА ФАЗА:

беа подготвени барања за слободен пристап до информации од јавен карактер кои беа дистрибуирани до институциите, а беа доставени со цел да се соберат податоци за бројот на идентификувани деца-жртви и потенцијални деца жртви на комерцијална сексуална и трудова експлоатација на деца во градовите Гевгелија, Дојран, Богданци и Валандово. Опфатените институции се наведени во прилогот за изворите.

ВТОРА ФАЗА:

опфати средби, подготовка и реализација на интервју со стручни лица од МЦСР Гевгелија и ЦСР Валандово, а со цел стекнување сознанија за начинот

на сфаќање и разбирање на комерцијална сексуална и трудова експлоатација на деца од стручните служби во надлежните центри за социјална работа и нивото на соработка со образовните институции.

ТРЕТА ФАЗА

опфати посети и интервјуа со стручни соработници во училишните стручни служби во 12 училишта, опфатени со ова истражување. Опфатените училишта се наведени во прилогот на изворите. Целта на интервјуата беше да се добијат сознанија за начинот на сфаќање и разбирање на комерцијалната сексуална и трудова експлоатација на деца помеѓу стручните соработници во училишните стручни служби.

ЧЕТВРТА ФАЗА:

беше подготвен и дистрибуиран анонимен прашалник за ученици од 9 основни (7-мо, 8-мо и 9-то одделение) и 3 (од 1-ва до 4-та година) средни училишта во Гевгелија, Дојран, Валандово и Богданци. Целта беше да се добијат податоци за нивото на знаење за феноменот на комерцијална сексуална и трудова експлоатација помеѓу децата. Анкетниот прашалник првично во печатена форма беше доставен до директорите во училиштата, а потоа дистрибуиран до учениците по слободен избор. При средбите со директорите усно им беа презентирани предметот и целите на истражувањето. Опфатените училишта, каде се реализираа прашалниците се наведени во прилогот на изворите.

ПЕТТА ФАЗА:

во оваа се реализираа фокус групи со родители од 9 основни и 3 средни училишта во градовите: Гевгелија, Дојран, Валандово и Богданци. Целта на фокус групите беше да се добијат сознанија од родителите за начинот на кој ја сфаќаат комерцијалната сексуална и трудова експлоатација на деца, како и нивото на соработка на родителите со надлежните институции.

Добиените одговори беа квантитативно (статистички) и квалитативно (експликативно и интерпретативно) обработени и анализирани. Во продолжение се прикажани наодите од истражувањето за секоја фаза одделно.

04

РЕЗУЛТАТИ ОД
ИСТРАЖУВАЊЕТО

Во рамки на истражувањето испратени се барања за слободен пристап до информации од јавен карактер до пет институции на локално ниво, реализирани се две интервјуа со стручни лица од центри за социјална работа, испратени се интервјуа до стручни соработници од 12 училишни стручни служби, а е добиен одговор од страна на стручни соработници од 11 училишта. Беа подготвени и дистрибуирани 400 анкетни прашалници за ученици, а се реализирани 366 прашалници со ученици согласно дизајнираниот примерок и беа организирани 12 фокус групи со родители од сите опфатени училишта во истражувањето.

Општ впечаток на проектниот тим е дека сите таргетираны учесници во процесот на собирање податоци покажаа особен интерес за истражувањето, дадоа свои коментари, мислења и препораки за развој на нови услуги и сервиси на локално ниво и развивање на програми за децата од најмала возраст вклучени во образовниот процес во насока на превенција и рана детекција од комерцијална сексуална и трудова експлоатација на деца.

04.1 Наоди од испратени барања

Заради добивање официјални и точни податоци за бројот на идентификувани деца жртви и потенцијални деца жртви на комерцијална сексуална и трудова експлоатација на деца во градовите Гевгелија, Дојран, Богданци и Валандово беа испратени барања за слободен пристап до информации од јавен карактер до следните институции:

1 ЈУ Меѓуопштински центар за социјална работа Гевгелија;

Согласно испратеното барање, од страна на институцијата го добивме следниот одговор: Во ЈУ МЦСР Гевгелија евидентирани се две деца жртви на трговија со луѓе и тоа една жртва во 2008 г. и една жртва во 2015 г. Двете жртви се од женски пол на возраст од 12 и 16 години од ромска и македонска националност. Додека за број на идентификувани потенцијални деца жртви на комерцијална сексуална и трудова експлоатација на деца, институцијата нема дадено одговор.

2 ЈУ Центар за социјална работа-Валандово;

Согласно испратеното барање, од страна на институцијата го добивме следниот одговор: Во рамките на ЈУ ЦСР Валандово до денот на изготвување на барањето (16.04.2019) немаат евидентирано деца жртви на трговија со луѓе со цел комерцијална сексуална и трудова експлоатација. Додека за број на идентификувани потенцијални деца жртви на комерцијална сексуална и трудова експлоатација на деца, институцијата нема дадено одговор.

Подрачна единица на Државен инспекторат на труд- Гевгелија;

Согласно испратеното барање, од страна на институцијата го добивме следниот одговор: на подрачјата на Државен инспекторат за труд во Гевгелија и Валандово, кои ги покриваат населените места Гевгелија, Богданци, Дојран и Валандово, досега нема евидентирано појава на детска трудова експлоатација и државниот инспекторат за труд нема постапувано во такви случаи.

Подрачна единица на Државен инспекторат на труд-Валандово;

Одговорот е опфатен во точка 3.

Локална комисија за борба против трговија со луѓе и илегална миграција при Општина Гевгелија;

Согласно испратеното барање, од страна на институцијата го добивме следниот одговор: При работата на локалната комисија во која членуваат претставници од повеќе владини институции, како и НВО од нашата општина кои работат на оваа проблематика, не се констатирани жртви на трговија со луѓе, додека постојат констатирани опасности за потенцијални жртви.

04.2

Наоди од интервјуа со стручни лица од МЦСР Гевгелија и ЦСР Валандово

Директорите на надлежните центри за социјална работа покажаа заинтересираност, дадоа поддршка и беа отворени за соработка во рамки на истражувањето.

Претходно беше добиена и поддршка од страна на Министерството за труд и социјална политика (МТСП), од секторот за еднакви можности, за спроведување на превентивни активности коишто се во насока на подигање на јавната свест и нема да предизвикаат штетни последици особено врз децата.

Стручните лица од центрите за социјална работа, покажаа заинтересираност за учество во истражувањето и дадоа свој придонес преку учество во интервјуто креирано за целите на истражувањето. Во рамките на интервјуто им беа поставени 10 прашања.

Општиот заклучок на проектиот тим е дека стручните лица во центрите за социјална работа имаат доволни познавања од областа на трговија со луѓе.

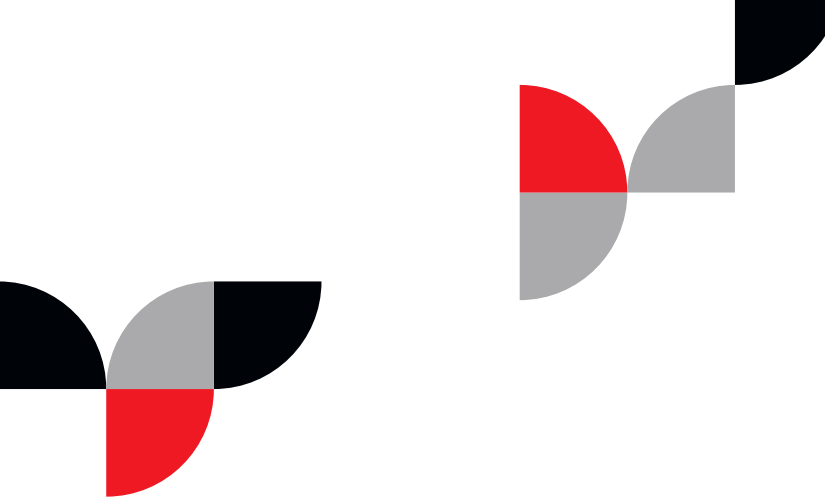
Интервјуираните стручни лица во центрите за социјална работа, во однос на прашањето дали лицата се доволно охрабрени да пријавуваат случаи на комерцијална сексуална и трудова експлоатација се на мислење дека не се доволно охрабрени, поради недоверба во институциите и неконзистентно применување и спроведување на законите со цел заштита на жртвите на трговија со луѓе. А додека пак во ЦСР Валандово досега не е евидентирана воопшто таква пријава.

Во однос на прашањето дали децата, родителите и пошироката јавност се доволно запознаени со ризиците од комерцијална сексуална и трудова експлоатација, како и за механизмите на поддршка кои им стојат на располагање, стручните лица од центрите се на мислење дека населението е запознаено, но е потребна континуирана едукација на пошироката јавност и особено одржување на едукации и обуки во училиштата каде ќе биде опфатен што поголем број на деца кои се ранлива и ризична категорија.

Според стручните лица од центрите за социјална работа во насока на подигнување на свеста кај децата и родителите во врска со оваа проблематика, потребно е да се организираат јавни дебати, кампањи, едукативни работилници, како и да се донесат измени во Законот за детска заштита, каде секое дете до 18 години би добивало одредена финансиска поддршка и со тоа би се намалил ризикот од комерцијална сексуална и трудова експлоатација ако се увиди дека најголема причина за влегување во овој проблем е недостатокот на финансии со кои располагаат децата и нивните семејства.

Во однос на нивото на соработка помеѓу центрите за социјална работа и училиштата поврзано со оваа проблематика, стручните лица сметаат дека иако во последниот период се забележува подобрување во соработката помеѓу центрите и училиштата, сепак не е постигнато потребното ниво на соработка и дека стручните лица од училишните стручни служби треба да бидат повеќе вклучени во идентификација и упатување на случаевите на трговија со луѓе.

Според одговорот на стручните лица мерките кои МЦСР Гевгелија ги презема кога има сознанија за потенцијални жртви на трговија со луѓе се: обавување стручна работа со потенцијалната жртва и родителот или стрателот, пружање психосоцијална помош и поддршка, проценка на степенот на ризик и потреби, идентификување на проблемот и подготовка на план за активности. Додека пак од ЦСР Валандово одговориле дека до сега немале такво искуство но постои регулатива.

На кој начин се идентификуваат потенцијалните жртви на трговија со луѓе и како постапува МЦСР Гевгелија, стручното лице одговорило дека идентификација на потенцијалните жртви се врши преку низа индикатори од кои се добиваат информации(интервјуа, однесување на лицето, материјални докази и др.), врз основа на кои се врши проценка дали лицето е жртва на трговија со луѓе. По идентификацијата на жртвите им се обезбедуваат неопходни мерки за заштита на нивната физичка безбедност, права и психосоцијална помош и поддршка . Стручното лице од ЦСР Валандово одговорило дека досега немале такво искуство.

Во однос на прашањето дали во Општините Гевгелија и Валандово постојат доволно сервиси и стручни лица за поддршка и згрижување на деца жртви и потенцијални деца жртви на комерцијална сексуална и трудова експлоатација, стручните лица се на мислење дека во центрите има стручни лица кои имаат посетувано специјализирани обуки за проблематиката согласно законите, стандардните оперативни процедури и програми за реинтеграција на деца и лица жртви на трговија со луѓе. Но општините не располагаат со соодветен простор или шелтер центар за згрижување и работа со деца жртви на комерцијална сексуална и трудова експлоатација. Во Валандово освен МВР и ЦСР, не постојат други сервиси или организации кои работат на ова поле.

Во Општина Гевгелија е формиран мобилен тим за идентификација на ранливи категории вклучително и жртви на трговија со луѓе во кој се вклучени претставници од МЦСР, сектор за внатрешни работи и невладин сектор.

04.3 Наоди од анкетни прашалници наменети за ученици

Заради прибирање податоци за нивото на знаење за феноменот на комерцијална сексуална и трудова експлоатација помеѓу децата во 9 основни и 3 средни училишта наведени во изворите, се реализира анонимно анкетирање на претходно утврден примерок, со ист број на деца од сите опфатени училишта.

Беа подготвени и доставени 400 прашалници, а се одговорени вкупно 366 прашалници од ученици во наведените училишта во изворите.

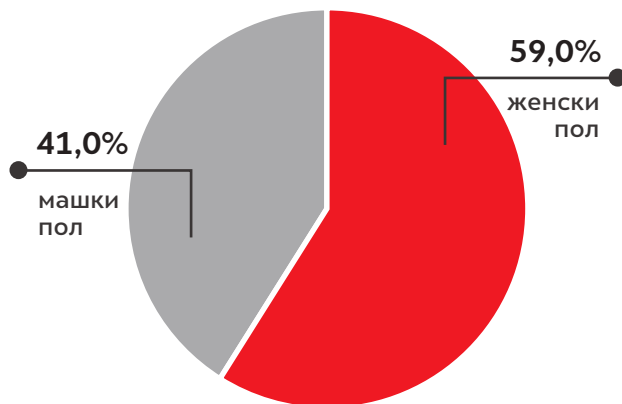
ОПШТИ /ГЕНЕРАЛНИ НАОДИ ОД АНКЕТИРАЊЕТО

Општ впечаток е дека прашалникот беше добро прифатен од учениците, а од поединци оценет и како корисен и потребен. Генерално, учениците сметаат дека вакви прашалници треба да се прават почесто. За поголем дел од учениците е добро што прашалникот е анонимен, додека мал дел сметаат дека и покрај тоа што прашалникот е анонимен нема да се добијат искрени одговори, поради страв и срам. Генерално наодите укажуваат дека учениците, особено тие на возраст од 16-18 години ја имаат изгубено довербата во институциите и укажуваат на тоа дека е потребно да се превземаат посериозни суштински мерки во однос на сузбивање на оваа проблематика и превземање реални чекори за помош и поддршка на жртвите и младите лица кои се под ризик да станат жртви. Учениците сметаат дека секое дете подеднакво треба да добива повеќе грижа и внимание без поделби. Исто така сметаат дека е потребно повеќе да се разговара во училиштето на овие теми и оваа проблематика да биде повеќе застапена во медиумите низ едукативно-превентивни програми за деца.

- Во однос на возраст на учениците, состојбата е следна :

Години	Застапеност	%
12	40	10,9
13	87	23,8
14	81	22,1
15	58	15,8
16	29	7,9
17	43	11,7
18	26	7,1
19	2	0,5
Вкупно	366	100,0

- Според полова застапеност 59,0% од анкетираниите се од женски пол и 41,0% од машки пол

- На прашањето: "Со кого живееш?", 89,6% од учениците одговориле дека живеат со мајка/татко, 9,6% одговориле дека живеат со еден родител, додека 0,8% одговориле дека живеат со баба/дедо.

- 76,8% од учениците одговориле дека **НЕ** отсутствувале од настава во текот на минатата недела, додека 23,2% одговориле дека отсутствувале од настава во текот на минатата недела. Како причина за отсутствата, учениците го навеле следното: 1,4% отсутствувале поради училишен распуст, 0,8% поради лоши временски услови, 0,8% да помагаат во семејниот бизнис, 13,4% отсутствувале поради болест или повреда и 5,7% не ја навеле причината поради која отсутствувале.

- На прашањето **“Дали имаш работено во иекој на иоследнише 12 месеци?”**: 21,3% од учениците одговориле потврдно, 62,3% одговориле дека немаат работено, 15,0% одговориле дека работат за време на училишен распуст, а 1,4% не одговориле на прашањето.

- Во однос на прашањето : **“Дали во иекој на иоследнише 12 месеци гали имаш извршувано некои од следниве актиивносии, дури и на еден час?”**, учениците го одговориле следното: 15,8% работеле било каква работа за дневница плата или било какво друго плаќање, 0,8% одговориле дека работеле како куќен/а помошник/чка во друго домаќинство за плата, 12,8% одговориле дека помагале неплатено во домашен бизнис, 33,9% одговориле дека им помагаат на своите родители во во земјоделеие,сточарство, овоштарство, додека 36,6% не одговориле на прашањето.

- Во однос на областите каде што учениците работат тие го навеле следното:

Од испитаниците кои одговориле на ова прашање најголема застапеност со 9,0% е дека работат во областа на земјоделието, 7,1% домашни обврски, 3,3% во домашен бизнис, 3,0% во угостителство. Од вкупно 366 испитаници 244 не одговориле на ова прашање. Други области во кои учениците работат по застапеност се во табелата.

	Застапеност	%
Пекара	3	0,8
Сточарство	3	0,8
Фото студио	2	0,5
Конфекција	2	0,5
Градежништво	5	1,4
Хигиеничар/ка	2	0,5
Пилана	1	0,3
Изработка на сувенири	1	0,3
Перална за коли	1	0,3
Фризер/ка	1	0,3
Продавач/ка во маркет	6	1,6
Овоштарство	6	1,6
Промотер/ка	4	1,1
Автомеханичар	3	0,8

- Во однос на прашањето **“Доколку работиш, во кој ѝериод од денош работиш?”**, учениците го одговориле следното: 1,1% пред училиште, 13,9% после училиште, 1,4% пред и после училиште, 18,9% за време на викенд, 6,0% од испитаниците не одговориле на ова прашање, додека 58,7% од учениците одговориле дека НЕ работат.
- **За начинот на кој се ѝлашени за својаша работаша**, 11,7% одговориле дневница, 2,2% неделна исплата, 3,6% месечна исплата, 7,7% после извршена работа, 7,1% друго, 4,1% од учениците не го одговориле прашањето, додека 63,7% од учениците одговориле дека не работат.
- Во однос на прашањето **која е нивнаша месечна заработаша** 10,7% од испитаниците го одговориле прашањето и сумите се движат од 500 до 30,000 денари. 3,8% одговориле дека ги даваат сите/дел од парите на своите родители, 0,3% работодавецот ги дава сите/дел од парите на родителите, 0,3% плаќаат трошоци поврзани со школување, 2,2% купуваат намирници за дома, 17,5% купуваат работи за себе, 31,1% штедат, 7,1% друго и 37,7% не одговориле на ова прашање.

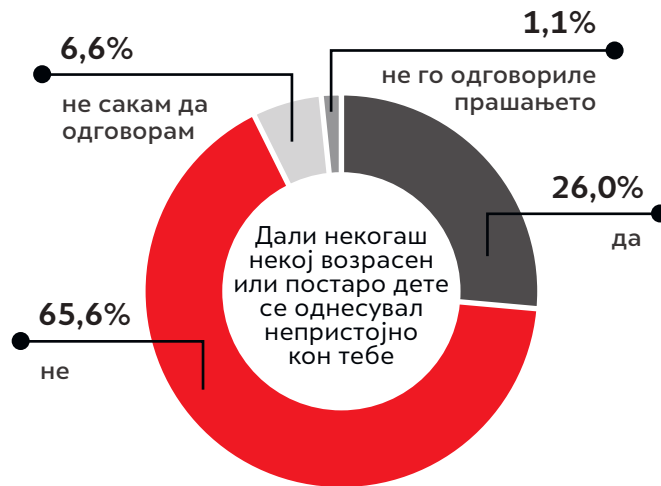
- Во однос на прашањето **“Зошто работиш?”**, 9,3% одговориле дека работат за да помогнат во семејниот буџет, 0,5% да помогнат да се исплати семеен долг, 24,0% да стекнат работни навики, 0,8% не се заинтересирани за учење, 4,1% друго, 58,7% одговориле дека НЕ работат, а додека 2,5% од учениците не одговориле на ова прашање.
- 1,6% од испитаниците одговориле дека имаат површни повреди и отворени рани поради работата, 0,5% набиени/изместени коски, 0,5% проблеми со дишење, 0,5% изгореници, 0,8% проблеми со видот, 0,3% мигрена, додека 95,7% од учениците не го одговориле ова прашање.
- Во однос на прашањето: **“Ако си се згобил/а со ѝовреди, како тие се огразија врз твоешо школување?”**, 6,0% одговориле: Не беше сериозно/не се одрази врз моето школување, 2,7%: беше сериозно/морав да отсутствувам одреден период од училиште, додека 91.2% од учениците не одговориле на ова прашање.
- Во однос на прашањето: **“Дали на твоеаша работаша се имаш соочено со некој од следнише ситуации?”**, 0,3% одговориле дека биле физички малтретирани, 0,5% биле психички малтретирани, 1,1% Друго, 78,1% одговориле дека НЕ работат и 19,9% не одговориле на прашањето.

- Во однос на прашањето **“Дали твoиотe родителите некогаш разговарале со тебе за сексуална злоупотреба/експлоатација на деца?”**, 47,8% одговориле со ДА, 24,0% со НЕ, 27,3% не се сеќаваат и 0,8% не одговориле на прашањето.
- 85,8% од испитаниците одговориле со Да на прашањето **“Дали твoиотe родителите ти кажале дека доколку ти се случи нешто такво треба веднаш да ги информираш”**, 7,1% одговориле со НЕ, 6,6% не се сеќаваат и 0,5% не одговориле на прашањето.
- 49,5% од учениците сметаат дека дури и ако случајот на сексуална злоупотреба/експлоатација се пријави и по една година сеуште може нешто да се преземе, 9,3 % одговориле дека не се согласуваат, 39,9% одговориле дека не знаат и 1,4% не го одговориле прашањето. 40,2 % од учениците одговориле дека детето никогаш не е виновно за сексуалната злоупотреба/експлоатација, 19,4% сметаат дека детето е виновно, 39,1% не знаат и 1,4% не одговориле на ова прашање.

- 60,4% од учениците сметаат дека децата се сексуално злоупотребувани/експлоатирани кога се сами, ноќе и надвор од нивниот дом, 6,8 % не се согласуваат, 31,1% не знаат и 1,6 % не одговориле на прашањето. 35,5% од учениците сметаат дека лицата кои сексуално злоупотребуваат се непознати, 12,8% не се согласуваат, 49,7 не знаат и 1,9% не одговориле на ова прашање. 46,4 % од учениците сметаат дека децата се сексуално злоупотребувани од постари деца, 15,0% не се согласуваат, 37,7% не знаат и 0,8% не одговориле на ова прашање.
- 15,3% од испитаниците сметаат дека само лицата од женски пол се сексуално злоупотребувани/експлоатирани, 57,7% не се согласуваат, 26,0 % не знаат и 1,1% не го одговориле прашањето. 10,9 % од учениците сметаат дека децата од добро ситуирани семејства не се жртви на сексуална злоупотреба/експлоатација, 45,4% не се согласуваат со тоа, 42,1% одговориле дека не знаат и 1,4% не го одговориле прашањето. 7,9% од испитаниците се согласуваат дека малку деца се жртви на сексуална злоупотреба/експлоатација, 45,4 % не се согласуваат со тоа, 45,1% не знаат и 1,6% не го одговориле прашањето.

- 57,9% од учениците одговориле дека имаат слушнато за ризиците од сексуална злоупотреба/експлоатација, 22,1% не слушнале до сега, 18,9% не се сеќаваат и 1,1% не го одговориле прашањето. 8,5% одговориле дека слушнале од вести, 6,8% од семејството, 6,0% од социјални мрежи, 5,7% од врсници, 4,1% од пријатели, 4,1% од училиште, 0,5% од соседи, 0,5% не се сеќаваат од каде слушнале, а 63,7% не одговориле од каде имаат слушнато.

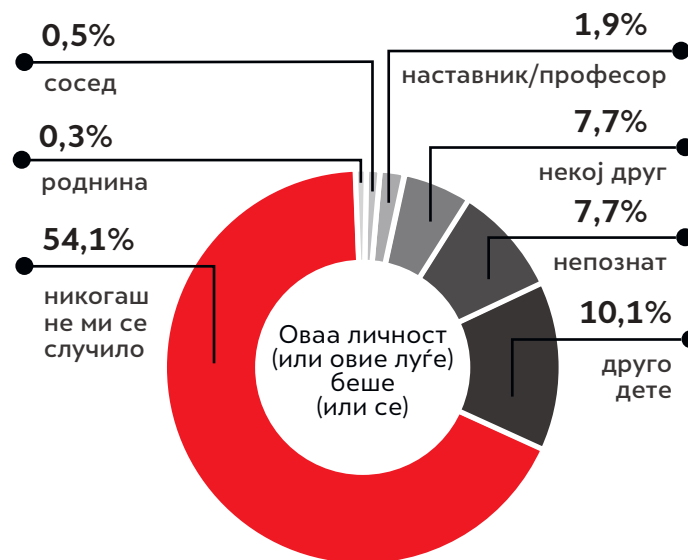
- 26,0% од учениците одговориле дека некој возрасен или постаро дете се однесувал непристојно кон нив, 65,6% одговориле со не, 6,6% не сакаат да одговорат, 1,1% не го одговориле прашањето. 6,3% одговориле дека им се случило еднаш, 8,5% помеѓу два и пет пати, 3,8% повеќе од 10 пати, 12,8% не се сеќавам, 50,8% дека никогаш не им се случило, 17,8% не го одговориле прашањето.

● Во однос на прашањето **“На која возраст беше кога ти се случи тоа прв пат?”**, 0,5% одговориле помал/а од 6 години, 6,6% помеѓу 6 и 10 год, 13,4% помеѓу 14 и 18 год, 4,6% помеѓу 10 и 14 год., 57,9% никогаш не ми случило, 4,1% не се сеќаваат и 12,8% не одговориле на прашањето.

● 10,1% од учениците одговориле дека и во скоро време некој возрасен/постаро дете се однесувал непристојно кон нив, 45,6% одговориле со Не, 38,3% одговориле дека никогаш не им се случило, 1,6% не сакаат да одговорат и 3,8% не одговориле. Во времето кога тоа им се случило, 5,2% се чувствувале загрозуени или во опасност, 1,4% не биле во можност да кажат “не” поради страв и срам, 5,7% засрамено, 1,9% присилено, 8,5% ниту едно од горенаведеното, 68,9% одговориле дека никогаш не им се случило, 8,5% не одговориле на прашањето.

● 54,1% никогаш не ми се случило, 10,1% друго дете, 7,7% непознат, 4,6% некој друг, 1,9% наставник/професор, 0,5% сосед, 0,3% роднина.

- 14,8% од учениците разговарале за оваа ситуација, 16,1% не разговарале, 60,1% одговориле дека никогаш не им се случило, 8,7% не го одговориле прашањето. На 8,7% по разговорот им била понудена помош, кај 5,5% ништо не се променило по разговорот, 1,6% побарале да биде чувано во тајна, 1,1% побарале ништо да не се преземе, 82,8% не го одговориле прашањето. 10,4% разговарале со мајка, 2,2% со татко, 0,8% со брат/сестра, 0,3% со баба/дедо, 0,8% со роднина, 0,5% со наставник/професор, 5,7% со пријател/ка, 0,3% со педагог/психолог, 9,0% не разговарале со никој, 8,7% не го одговориле прашањето, а 61,2% одговориле дека никогаш не им се случило.
- На прашањето: **“Дали ѝзнаваш некое грубо геше на кожо му се има случено ѝаква сиѝуација (сексуална злоупотреба/ексцлосиѝаиција)?”**, 35,2% одговориле дека слушнале од други, 4,9% одговориле лично ми се довери, 54,9% одговориле дека не познаваат и 4,6% не одговориле на прашањето.

- На прашањето **“Дали некогаш некој ѝи ѝонудил ѝари или маѝеријални добра (ѝелефон, ѝаблеѝ, облека, накиѝ или грубо) во замена за услуѝа која за ѝебе ѝредизвикува неѝриѝаѝносѝ и ја заѝрозува ѝвојѝа личносѝ”**, учениците го одговориле следното:

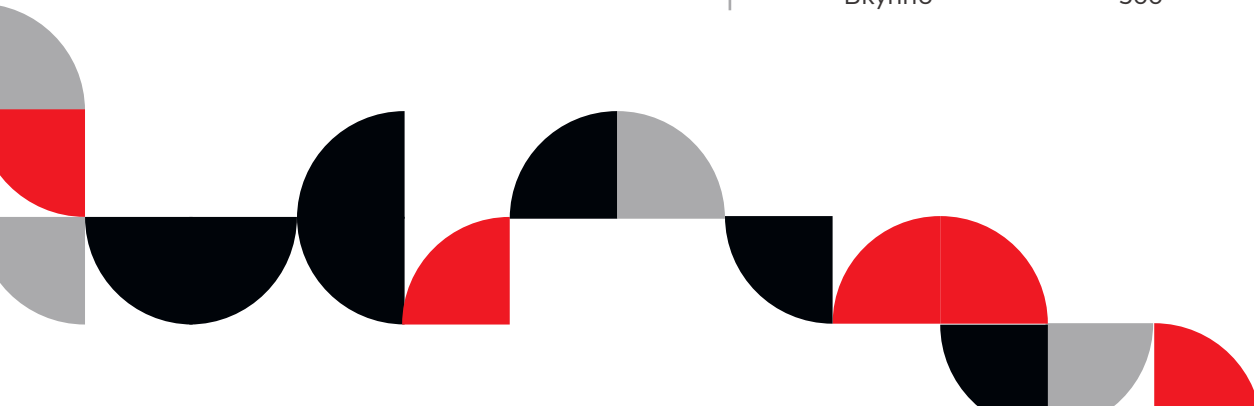
Одговори	Застапеност	%
Да	13	3,6
Не	308	84,2
Не сакам да одговорам	12	3,3
Не се сеќавам	20	5,5
Неодговорени	13	3,6
Вкупно	366	100,0

- 1,6% од учениците одговориле дека тоа лице им е познаник/чка, 2,7% пријател/ка, 1,4% роднина, 1,1% одговориле дека таа личност ја сретнале само еднаш, 3,0% друго и 90,2% од учениците не одговориле. Во однос на прашањето **“Каже се зајознале со ѿаа личносѿ?”**: 3,6% одговориле на училиште, 1,1% во кафич, 2,2% на социјални мрежи, 4,4% друго и 88,8% не го одговориле прашањето.

- Во однос на прашањето **“Дали на социјалниѿе мрежи некој ѿи ѿрикажувал или ѿбарал од ѿебе да ѿрикажеш дел од ѿвоиѿе инѿимни делови ѿриѿоа нудејќи ѿи материјални добра, ѿари или рабоѿа?”**, учениците го одговориле следното:

Одговори	Застапеност	%
Да	20	5,5
Не	319	87,2
Не сакам да одговорам	3	0,8
Не се сеќавам	9	2,5
Неодговорени	15	4,1
Вкупно	366	100,0

04.4

Наоди од интервјуа со стручни соработници од училишни стручни служби

Директорите на од сите училишта наведени во изворите покажаа заинтересираност, дадоа поддршка и беа отворени за соработка во рамки на истражувањето.

Претходно беше добиена и поддршка од страна Државниот просветен инспекторат надлежен за Општините и од одделенијата за образование при Општините наведени во изворите.

Стручните соработници од училишните стручни служби, покажаа заинтересираност за учество во истражувањето и дадоа свој придонес преку учество во интервјуто креирано за целите на истражувањето.

Во рамките на интервјуто им беа поставени 12 прашања. Во рамки на истражувањето беа испратени интервјуа до стручни соработници од 12 училишни стручни служби, а беше добиен одговор од страна на стручни соработници од вкупно 11 училишта.

Општиот заклучок на проектиот тим е дека стручните соработници во училишните стручни служби имаат доволни познавања и поткрепени сфаќања за феноменот на комерцијална сексуална и трудова експлоатација на деца.

Во врска со прашањето дали во текот на нивниот досегашен професионален ангажман како училишна стручна служба до сега имале случај на пријава од страна на дете дека било/е сексуално и трудово експлоатирано, 9 училишта одговориле дека немале, додека 2 дека имале такво искуство и дека истото било пријавено од другарче.

Додека пак пријава од страна на родител/и кој има/ат сомнение за можна сексуална и трудова експлоатација на неговото дете (деца), потврден одговор имаме од едно училиште а останатите 10 одговориле дека немале такво искуство до сега.

На прашањето дали до сега имале случај на пријава од страна на наставник/професор кој има сомнение за можна сексуална и трудова експлоатација на дете (деца), 6 училишта одговориле со негативен одговор, но 5 училишта одговориле со позитивен одговор. Раскажан е случај дека деца од 8 мо и 9то одделение почнале да работат за пари, веднаш е спроведен разговор со нив од страна на стручно лице и е констатирано дека работат за да заработат пари за сопствени потреби.

Кога станува за кои мерки ги превземаат кога има сознанија за потенцијални жртви деца, сите училишни стручни служби одговориле дека веднаш спроведуваат индивидуални советувања со ученици, родители, одделенски раководители. Понатаму ги информираат центрите за социјална работа, Државен трудов инспекторат, МВР/ПС, продолжуваат со разговори со родители, психолог, директор а во даден случај и со МВР оддел за организиран криминал. Секогаш кога е потребно после констатирана состојба по разговор со жртвите, тие имаат директна соработка со МВР, ЦСР и трудов инспекторат.

Во врска со прашањето што тие лично сметаат дека треба да се превземе во случаи кога има сомнение за комерцијална сексуална и трудова експлоатација на деца, тие се изјасниле дека предлагаат индивидуални и групни разговори со семејството, одделенските раководители, родител/старател и детето што е жртва. Понатаму дека би се обратиле и до други надлежни институции (центри за социјална работа, здравствени установи, полиција и други релевантни институции). Исто така сметаат дека треба да се пријави во Отворена Порта/Ла Страна НВО која се занимава со борба против Трговија со луѓе. Повеќето стручни служби повикуваат на повеќе прирачници, напатствија и обуки од релевантни институции во оваа насока. Интензивирање на соработката со релевантните институции кои ја третираат оваа проблематика, дестигматизација на проблематиката и подигање на свеста кај младата популација. Тие исто така сметаат дека децата, потенцијални жртви, треба да бидат сместени во институции каде што ќе бидат заштитени.

Како тие го означуваат нивото на соработка помеѓу училишната стручна служба и ЦСР поврзано за оваа проблематика, според нивните одговори можеме да заклучиме со значителна, одлична и добра соработка. Мал дел се изјаснил дека до сега соработката е на ниво само на информирање а понатаму немаат продолжена соработка за третирање и следење на детето. Само едно училиште се изјаснило дека до сега немале случај поврзан со ваква проблематика и затоа не можат да проценат.

За понатамошни препораки за поголемо подигнување на свеста кај децата и родителите, училишните стручни служби повикуваат на трибини, тркалезни маси и работилници, предавања од надворешни стручњаци за родители и деца, подготовка и дистрибуција на едукативни материјали, јакнење на капацитетите на стручните служби и наставен кадар, индивидуална и предвремена работа со деца од проблематичните семејства, како и детектирање на ранливи категории на семејства и информирање за ризиците од злоупотреба на деца.

Повеќето училишта одговорија дека тие до сега имале организирано предавања за деца, родители и наставници, дел од нив во рамки на темата насилство и емоционална интелигенција, а дел во соработка со Ц.К и МВР, имаат делено флаери на оваа тема, додека 6 училишта одговорија дека до сега немаат организирано работилници/предавања на оваа проблематика од причина што сметаат дека оваа проблематика не е застапена како појава.

На прашањето дали сметаат дека е потребно да се организираат превентивни-едукативни работилници за оваа проблематика само едно училиште одговорило дека нема потреба сметајќи дека децата примаат доволно информации за оваа проблематика на часовите по животна и граѓанско образование. Останатите сметаат дека е потребно и од особена важност организирањето на превентивни-едукативни работилници за оваа проблематика за деца, родители и наставници, каде сите ќе имаат можност за информирање, рана детекција и превенција и каде наставниот кадар ќе се стекне со знаење и вештини за забележување на разликите во однесувањето кај децата и соодветно на тоа да бидат во можност да преземат соодветни натамошни мерки.

Шест од 11 училишни стручни служби одговориле дека сметаат дека не постојат доволно сервис и стручни лица за поддршка и згрижување на деца жртви и потенцијални жртви на комерцијална сексуална и трудова експлоатација, а останатите пет училишта се изјасиле дека постојат но дека убаво би било да има и повеќе НВО кои би се занимавале на таа тема.

На прашањето дали како стручни лица сметаат дека им се потребни дополнителни обуки во однос на превенција од ризикот од комерцијална сексуална и трудова експлоатација десет училишта одговориле потврдно, дека им се потребни, додека едно училиште одговорило со негативен одговор.

04.5 Наоди од фокус групи со родители

Покрај квантитативната анкета, проектниот тим во истражувањето вклучи и квалитативна компонента користејќи фокус групи. Со помош на фокус групите се обезбедија дополнителни контекстуални и поширокоинформации за предметот на истражувањето. Се реализираа 12 фокус групи со родители од училиштата наведени во изворите.

Родителите на фокус групите покажаа интерес за можноста да бидат вклучени во вакви активности, кои се важни во насока на превенција од различни видови злоупотреба на нивните деца. Родителите изразија загриженост за активностите и мерките кои се превземаат во насока на спречување и сузбивање на злоупотребата на децата и колку реално преку вакви проекти може да се придонесе кон менување на состојбата. Низ дискусијата со родителите евидентно е што и тие ја имаат изгубено довербата во институциите, особено кога станува збор за преземање на конкретни акции и мерки за пружање на помош и поддршка на жртвите и потенцијалните жртви на трговија со луѓе и злоупотреба.

- На прашањето дали децата треба да помагаат во домашните обврски најголем дел од родителите одговорија дека, децата уште од најмала возраст согласно со нивните можности, треба да се советуваат и поттикнуваат да помагаат во домашните обврски и дека на тој начин ќе стекнат работни навики.
- На прашањето дали децата треба да работат надвор од дома за плата или дневница, поголем број од родителите се изјаснија дека децата не треба да работат се до завршување на средно образование. Некои од нив сметаат дека доколку децата појават интерес за да заработуваат тоа треба да го прават за себе а не за да помагаат во семејниот буџет. И тоа треба да го прават исклучиво за летен распуст и да не бидат помали од 15 години.

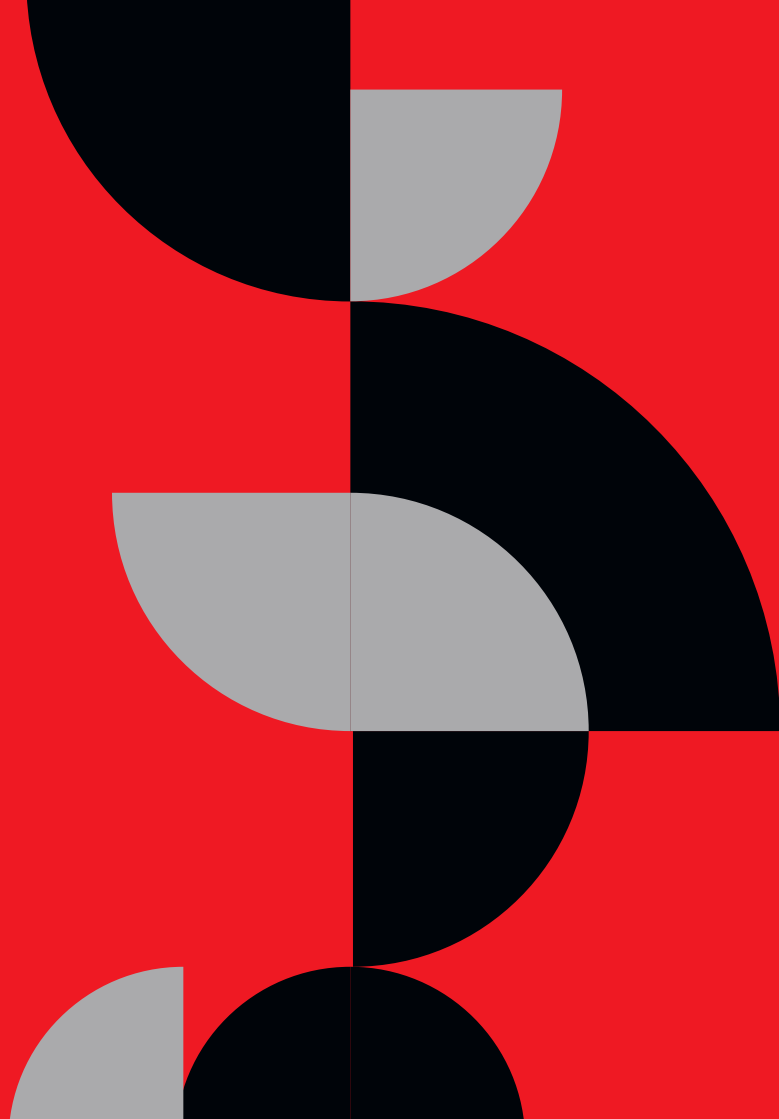

- На прашањето дали се запознаени со законска регулатива за вработување на малолетни лица, поголем број на родители рекоа дека не се запознаени а помал број беа делумно запознаени.
- На прашањето дали доколку децата би појавиле интерес да се вработат дали би ја провериле фирмата и работодавецот, сите родители се согласија дека доколку нивното дете изрази желба да работи тие ќе го проверат работодавецот и условите за работа, затоа што сакаат да бидат сигурни дека нивните деца ќе работат на безбедно место. Исто така додадоа дека тоа и нема да биде тешко затоа што ова се мали места и луѓето се познаваат меѓусебно.
- На прашањето дали отворено се разговара за ризиците на работните места родителите рекоа дека разговараат со своите деца. Исто така сметаат дека треба да се има и поголема контрола врз работодавците во однос на заштита на вработените.
- На прашањето дали се запознаени со законска регулатива за вработување на малолетни лица, поголем број на родители рекоа дека не се запознаени а помал број беа делумно запознаени.
- На прашањето дали доколку децата би појавиле интерес да се вработат дали би ја провериле фирмата и работодавецот, сите родители се согласија дека доколку нивното дете изрази желба да работи тие ќе го проверат работодавецот и условите за работа, затоа што сакаат да бидат сигурни дека нивните деца ќе работат на безбедно место. Исто така додадоа дека тоа и нема да биде тешко затоа што ова се мали места и луѓето се познаваат меѓусебно.
- На прашањето дали отворено се разговара за ризиците на работните места родителите рекоа дека разговараат со своите деца. Исто така сметаат дека треба да се има и поголема контрола врз работодавците во однос на заштита на вработените.

- На прашањето дали отворено се разговара за ризикот од сексуална експлоатација на деца некои од родителите рекоа дека разговараат само со постарите деца (12 год) затоа што сметаат дека помалите нема да разберат. Други рекоа дека и кога се зборува се зборува најчесто со женските деца. Но сепак сметаат дека во малите места каде што сите се познаваат нема ризик од ваков вид на злоупотреба. А еден дел од родителите не се согласуваат дека е добро да се разговара на оваа тема со децата, од причина што сметаат дека на тој начин ќе ја поттикнат љубопитноста кај децата на тема секс.
- На прашањето доколку применат одредени промени во однесувањето на детето дали би се обратиле за помош и каде, дел од родителите се изјаснија дека сите проблеми ги решаваат "зад затворени врати" и дека не би се обратиле за помош надвор од семејството. Погolem број од нив рекоа дека во такви случаи би се обратиле до пријатели, наставници и до другарчињата на детето, се со цел да откријат што се случува со нивното дете.
- Сите родители едногласно се согласија дека нивните деца тинејџери прекумерно ги користат телефоните и дека социјалната комуникација им е сведена на многу ниско ниво. Постојано се трудат да им го укажат тоа и да им ја променат свеста во врска со користење на мобилните телефони. Голем дел признаа дека барем на своите помали деца не им дозволуваат мобилни телефони. Имаше една забелешка дека и ние возрасните имаме зависност од мобилните телефони и социјалните мрежи и дека треба да бидеме внимателни да не им даваме на нашите деца погрешен пример. Сите родители рекоа дека се плашат од влијанието кое социјалните мрежи го имаат врз корисниците. Тие иако како родители зборуваат со своите деца и се обидуваат да ги предупредат, тие кога имаат прилика ги прегледуваат нивните телефони или компјутери, сакајќи да се осигурат дека нивните деца се на безбедно место и не комуницираат со некој кој претставува потенцијална закана.
- Без разлика на предходните различни мислења сите родители сметаат дека во училиштата не се разговара доволно за оваа проблематика и сметаат дека треба да се зборува и тоа од најмала возраст. Нивни препораки беа дека треба да се изготват програми кои би се спроведувале во училиштата со децата и со родителите се со цел превенција и заштита од ваков вид на експлоатација. Воедно и би им се давало совети на родителите како да препознаат и како да постапат во случаи на експлоатација на деца од ваков вид.

05

ПРЕПОРАКИ

Развивање превентивни програми за деца во однос на превенција од трговија со луѓе, вклучувајќи ги и децата од најмала возраст вклучени во образовен процес. Програмата да биде прилагодена согласно возраста на децата.

Подготовка, дистрибуција на превентивно-едукативен материјал, илустриран според возраста на децата и поставување на истиот на видно место во училиштата.

Воведувањето систем за продлабочување на соработката помеѓу училишните стручни служби и стручните соработници од центрите за социјална работа. Да се воспостави официјален механизам на известување, следење, работа, поддршка и упатување во однос на ранливите групи деца.

Отварање центри на локално ниво во Општините наведени во изворите за поддршка на родители и деца, под директна надлежност на Општините, а во соработка со центрите за социјална работа, образовните институции и невладините организации. Во центрите да се пружа советување, едукација, психосоцијална поддршка за најразлични теми/проблематики кои ги таргетираат децата и родителите.

Создавање услови за отварање сервиси/шелтер центри на локално ниво во Општините во соработка со локалните и национални тела, институции, меѓународни организации и здруженија на граѓани.

Специјализирани обуки за трговија со луѓе со акцент деца наменети за стручните соработници во училишните стручни служби, наставниците, професорите и стручни соработници од центри за социјална работа во насока на систематизирање и продлабочување на соработката.

Поголема вклученост на родителите во подготовката и дистрибуцијата на превентивно-едукативните материјали за деца.

Општините наведени во изворите, преку одделенијата за образование и одделенијата за социјална, здравствена и детска заштита да се залагаат за поставување на едукативно-превентивен материјал наменет за пошироката јавност на нивните официјални интернет страници.

Создавање на национална и локална веб платформа, која на едно место ќе ги содржи сите меѓународни и домашни документи и инструменти во однос на феноменот на трговија со луѓе. Владата преку надлежните институции да делегира обврски за одржување, следење и обновување на платформата согласно тековните законски измени.

Да се зголемат напорите за проактивно идентификување на жртви и потенцијални жртви на трговија со луѓе. Проширување на мобилните тимови и во другите општини, како и вклучување на трудов инспектор во мобилните тимови.

Изготвување на годишен извештај за работата на мобилниот тим за идентификација на ранливи категории, вклучително и жртви на трговија со луѓе и негова јавна достапност на официјалната интернет страна.

06

ИЗВОРИ

ОПШТИНИ

Гевгелија

Дојран

Валандово

Богданци

ИНСТИТУЦИИ

Министерство за труд и социјална политика
(МТСП)

ЈУ Меѓуопштински центар за социјална работа
Гевгелија (МЦСР)

Центар за социјална работа Валандово

Државен инспекторат на труд (Гевгелија и
Валандово)

ОБРАЗОВНИ ИНСТИТУЦИИ

ОУ "Владо Кантарџиев"-Гевгелија

ОУ "Крсте Мисирков"-Гевгелија

ОУ "Климент Охридски"-Миравци

ОУ "Ристо Шуклев"-Негорци

СОУ "Јосиф Јосифовски" - Гевгелија

СОУ "Гоце Делчев" - Валандово

ОУ "Јосип Броз Тито" - Валандово

ОУ "Страшо Пинџур"- Јосифово

ОУ "Петар Мусев" - Богданци

ОУ "Кирил и Методиј" - Стојаково

СОУ "Богданци" - Богданци

ОУ "Кочо Рацин" - Дојран

07

КОРИСТЕНА
ЛИЕРАТУРА

http://ombudsman.mk/upload/Deca-Dokumenti/Kniga-Istrazuvanje%20deca-2012%20PFormat.pdf?fbclid=IwAR0Vu6r04LneE-e9t6D3CFi74EuLHKPVXRZo3TkTYH_cZqvRgIZhQTEFJZE, НАРОДЕН ПРАВОБРАНИТЕЛ ОДДЕЛЕНИЕ ЗА ЗАШТИТА НА ПРАВАТА НА ДЕЦАТА, ИЗВЕШТАЈ од спроведеното истражување за појавите на сексуална злоупотреба и сексуална експлоатација на децата;

https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---asia/---ro-bangkok/---ilo-suva/documents/publication/wcms_494314.pdf?fbclid=IwAR22t2FO1VQzP7Cny4dkUxkMkudgFyD_kFEt2OWp1G6p-7wQQrc-f8aMa_k, International Labour Organization, Commercial Sexual Exploitation and Trafficking of Children “in a nutshell” A Resource for Pacific Island Countries;

МАГИСТЕРСКИ ТРУД, РИЗИК ФАКТОРИ ВО СЕМЕЈСТВО И ТРУДОВА ЕКСПЛОАТАЦИЈА НА ДЕЦА, автор Маја Варошлија

http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/trud_2017/pravilnici/16,11-%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%A0%D0%B0%D0%B1%D0%9E%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D1%81%D0%B8.pdf, Закон за работните односи КОНСОЛИДИРАН ТЕКСТ;

<http://nacionalnakomisija.gov.mk/wp-content/uploads/2016/12/34432.pdf>, Министерство за Внатрешни работи ДО ВЛАДА НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА, ПРЕДМЕТ: Ревидиран текст на годишен извештај доставува.- ВРСКА: Наш акт 13.1.2 -36199/1 од 06.05.2019 година;

<https://rm.coe.int/trafficking-for-the-purpose-of-labour-exploitation/168075956c>, Спречување и борба против трговија со луѓе, ИЗВЕШТАЈ ЗА ТРГОВИЈА СО ЛУЃЕ СО ЦЕЛ ТРУДОВА ЕКСПЛОАТАЦИЈА;

<http://nacionalnakomisija.gov.mk/wp-content/uploads/2016/12/Nacionalna-strategija-i-akciski-plan-za-borba-protiv-trgovija-so-lugje.pdf>, Влада на Република Македонија, Национална комисија за борба против трговија со луѓе и илегална миграција, НАЦИОНАЛНА СТРАТЕГИЈА ЗА БОРБА ПРОТИВ ТРГОВИЈАТА СО ЛУЃЕ И ИЛЕГАЛНАТА МИГРАЦИЈА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА;

<https://www.state.gov/reports/2019-trafficking-in-persons-report-2/north-macedonia/>, U.S. DEPARTMENT of STATE, 2019 Trafficking in Persons Report: North Macedonia.

